

Zoran Ilić, Goran Jovanić

ZATVOR I/ILI SLOBODA POD
NADZOROM
- STANJE I PERSPEKTIVE TRETMANA OSUĐENIH
LICA U SRBIJI

Beograd, 2011.

Edicija: Monografije i radovi

Prof. dr Zoran Ilić, mr Goran Jovanić
ZATVORI/ILI SLOBODA POD NADZOROM

- STANJE I PERSPEKTIVE TRETMANA OSUĐENIH LICA U SRBIJI

Izdavač

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Za izdavača

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednik

Prof. dr Vesna Žunić-Pavlović

Recenzenti

Prof. dr Dobrivoje Radovanović, redovni profesor
Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju, u penziji

Prof. dr Snežana Soković, redovni profesor
Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu
dr Jovan Ćirić, naučni savetnik Instituta za uporedno pravo, Beograd

Korice:

mr Boris Petrović

Kompjuterska obrada teksta
Biljana Krasić

Štampa: „Planeta print“, Beograd

Tiraž: 300

Godina izdanja: 2011.

ISBN 978-86-6203-007-8

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku br. 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju Edicije: Monografije i radovi.

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, na sednici održanoj 22.2.2011. godine, Odlukom br. 3/18 od 22.2.2011. godine, usvojilo je recenzije rukopisa monografije „Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom - stanje i perspektive tretmana osuđenih lica u Srbiji“, autora prof. dr Zorana Ilića i mr Gorana Jovanića.

Sadržaj

Predgovor	7
Uvod	11
DEO I	
GLOBALNE STRATEGIJE DRUŠTVENE KONTROLE KRIMINALITETA	15
1. Abolicionizam i deinstucionalizacija „budućnost“ društvene kontrole kriminaliteta	16
2. Društvena reakcija na kriminalitet i kažnjavanje prestupnika	18
2.1. Privatna reakcija	18
2.1.1. Oblici privatne reakcije	21
2.1.2. Oblici privatne reakcije u prvim pisanim zakonima	25
2.2. Državna-javna reakcija	26
2.2.1. Specifični oblici kažnjavanja u srednjem veku	27
DEO II	
KAZNA LIŠENJA SLOBODE – ZATVOR I SLIČNE MERE	45
1. Nastanak i modifikacije kazne zatvora	45
1.1. Rani razvoj zatvora	45
1.2. Lišenje slobode izvan zatvora	48
1.3. Crkveni zatvori	49
2. Džon Hauard i reforma zatvora	50
3. Sistemi izvršenja kazne zatvora	51
3.1. Čelijski sistemi	51
3.2. Progresivni sistemi	53
3.3. Savremeni - „moderni“ sistemi izvršenja kazni	55
4. „Slike“ zatvora u 20. i 21. veku	56
5. Privatizacija korektivnih ustanova – zatvora i usluga	71
5.1. Osnovni oblici – modeli privatizacije korekcija	74
5.2. Otvorena pitanja i problemi privatizacije korekcija	76
DEO III	
KAZNA ZATVORA I TRETMAN OSUĐENIH LICA U SRBIJI	79
1. Evolucija kazne zatvora u Srbiji	79
2. Izvršenje kazne zatvora i tretman osuđenih lica u Srbiji	82
2.1. Normativni uslovi za izvršenje kazne zatvora u Srbiji	83
3. Kriminalitet i osuđena lica u zatvorima	87

3.1. Statističke evidencije o kriminalitetu i kaznenoj politici u Srbiji – opšti pokazatelji.....	87
3.2. Kvota kriminala i časovnik zločina u Srbiji.....	89
3.3. Krivično-pravna reakcija.....	90
3.4. Lišenje slobode u Srbiji.....	91
3.5. Lišenje slobode – pritvor u Srbiji.....	97
4. Tretman osuđenih lica u zatvoru.....	98
4.1. Zavodska – zatvorska životna situacija.....	98
4.2. Nepovoljni elementi i posledice zavodske životne situacije ...	104
4.2.1. Deprivacija slobode.....	106
4.2.2. Deprivacija materijalnih dobara i usluga.....	108
4.2.3. Deprivacija heteroseksualnih odnosa.....	110
4.2.4. Deprivacija autonomnosti.....	113
4.2.5. Deprivacija sigurnosti.....	116
4.3. Osnovne pretpostavke tretmana osuđenih lica.....	120
4.3.1. Etiološka istraživanja kao preduslov tretmana.....	121
4.3.2. Karakteristike osuđenih kao pokazatelji potreba za tretmanom.....	122
4.4. Procene rizika i potreba u tretmanu osuđenih lica.....	131
5. Uloga obrazovanja u tretmanu osuđenih lica.....	135
5.1. Normativno uređenje obrazovanja u KPZ.....	135
5.2. Obrazovna struktura osuđenih u KPZ.....	137
5.3. Organizacija obrazovanih aktivnosti u drugim penalnim sistemima.....	140
6. Tretman osuđenih na dugovremene kazne zatvora.....	144
6.1. Od smrtne kazne do kazne doživotnog zatvora.....	145
7. Nasilje u zatvorima i tretman nasilnika.....	152
7.1. Evolucija nasilja u penalnim ustanovama.....	153
7.2. Tretman i ponašanje nasilnika u zatvoru.....	154
7.3. „Nasilje nad nasilnicima“.....	155
7.4. Nasilje među osuđenima.....	157
7.5. Samopovređivanje osuđenih lica – autodestrukcija.....	158
7.6. Ispovesti iz zatvora.....	161
8. Droga u zatvoru.....	163
9. Specifične kategorije osuđenih lica i zatvor.....	166
9.1. Tuberkuloza i zatvor.....	167
9.2. HIV i zatvor.....	169
9.3. Invalidi i zatvor.....	171
9.4. Stara lica i zatvor.....	172
9.5. Specifičan položaj Roma u izvršenju kazne zatvora.....	176

9.6. Multirecidivisti u zatvorima	179
10. Perspektive reformi sistema izvršenja zavodskih sankcija u Srbiji	189

DEO IV

ALTERNATIVE LIŠENJU SLOBODE – SLOBODA POD

NADOZOROM.....	193
1. Pojam, vrste i karakteristike alternativnih mera i sankcija.....	194
2. Restorativna pravda.....	196
2.1. Programi restorativne pravde	199
2.2. Restorativna pravda u krivično pravnom sistemu Srbiji.....	201
3. Naknada štete žrtvi krivičnog dela	203
4. Rad u javnom interesu – „društveno-korisni rad”	204
5. Novčana kazna	206
6. Alternative – prelazne forme – varijante klasičnog zatvorskog tretmana	207
7. Elektronski nadzor	209
8. Uslovno otpuštanje osuđenih	215
8.1. Istorijat primene uslovnog otpusta	216
8.2. Uslovno otpuštanje osuđenih lica u Srbiji u savremenim uslovima.....	219
9. Zaštitni nadzor uslovno osuđenih lica	228
9.1. Uslovna osuda i zaštitni nadzor - pogled unazad.....	228
9.2. Preteče probacije – zaštitnog nadzora	229
9.3. Pojam i svrha uslovne osude - zaštitnog nadzora – probacije.....	230
9.4. Argumenti „za“ i „protiv“ zaštitnog nadzora – probacije.....	232
9.5. Razvoj uslovne osude i zaštitnog nadzora.....	235
9.6. Poverenik – poverenička služba i zaštitni nadzor uslovno osuđenih.....	239
9.7. Planiranje, programiranje i realizacija zaštitnog nadzora.....	240
9.8. Primena uslovne osude u Srbiji –opšti pokazatelji	242
9.9. Ka budućnosti probacije u Srbiji	244
10. Sudska opomena	252
Literatura	255
Index autora	275
Index pojmova.....	281
Summary	289

Predgovor

Ova knjiga je napisana sa namerom – željom da podstakne kritičnost i stvaralaštvo iskusnih poslenika i mladih entuzijasta – studenata kako bi sagledali nove horizonte – puteve koji vode prevladavanju krize društvenog – državnog reagovanja na kriminalitet i delinkvenciju. Nastala je kao rezultat višedecenijskog bavljenja autora naučnim i praktičnim aspektima prirode, razvoja i osobenosti društvene reakcije na kriminalitet, sa posebnim osvrtom na stanje i perspektive tretmana osuđenih lica u Srbiji.

Bazirajući se na izuzetno bogatim teorijskim i praktičnim dostignućima iz oblasti postdeliktne reakcije na kriminalitet i ne malom broju svojih radova, autori su nastojali da osnovna teorijska i metodološka – praktična pitanja konkretizuju i operacionalizuju sa naglašenom orijentacijom na glavne probleme sa kojima se neposredna praksa izvršenja kazni na prostorima RS susreće. Verujemo da će ta naglašena aplikativnost sadržaja i analiza u ovoj monografiji biti od koristi za sve one koji se neposredno angažuju da se promena desi, odnosno da se duboka kriza u ovoj oblasti prevlada.

Monografija „Zatvor i / ili sloboda pod nadzorom” je nastala i iz obaveze profesora i saradnika prema svojim studentima. To su najpre studenti Odeljenja za prevenciju i tretman premećaja u ponašanju Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Smera za socijalnu pedagogiju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Ona može biti od koristi i ostalim mladim kolegama koji se bave ili interesuju za zatvor – lišenje slobode i njemu pripadajuće alternative u tretmanu odraslih – punoletnih prestupnika. Otuda i nastojanje autora da tekst zadovolji i načela interdisciplinarnosti – transdisciplinarnosti, na čemu se zasniva specijalno pedagoški – penološki tretman.

Neki od stavova i ideja iznetih u ovoj monografiji nastali su kao rezultat rada sa studentima, neke su objavljene u stručnim i naučnim publikacijama kao delovi ili posebni radovi autora. Ovde su one stavljene i analizirane u kontekstu ukupnog sagledavanja stanja i problema zavodskog – institucionalnog tretmana punoletnih osuđenih lica, pa stoga mogu biti korisna za dalje kritičke analize i istraživanja. Autori ovog rada su se prevashodno usmerili na proučavanja punoletnih – odraslih osoba u „sukobu sa zakonom” jer su oni u najvećoj meri obuhvaćeni tretmanom koji podrazumeva kaznu lišenja slobode – zatvor i njemu primerene alternative.

U prvom – uvodnom delu učinjen je pokušaj utvrđivanja opštih pogleda – strategija na društvenu kontrolu kriminaliteta. Ukazujući na dostignuti nivo u razvoju niza različitih pogleda – strateških opredelenja, posebno se kritički analiziraju „abolicionizam” i „deinstitucionalizacija” kao mogući odgovori na kriminalitet i njemu srodne pojave. Osim toga, kao svojevrsno uvođenje u osnovni problem ove monografije izložen je kratak osvrt na razvoj društvene reakcije na kriminalitet i kažnjavanje prestupnika. Posebno se utvrđuju i analiziraju oblici private reakcije (progonstvo, osveta i kompenzacija) i tzv. javne – državne reakcije.

Drugi deo monografije posvećen je analizi nastanka i razvoja kazne lišenja slobode, pre svega kazne zatvora i modifikacija koje su nastale kao posledica stalnih nastojanja da se pronade odgovarajući model njenog propisivanja, izricanja i posebno njenog izvršenja. U tom kontekstu je izložen istorijski pregled razvoja kazne zatvora i analiziran doprinos Džona Hauarda reformama zatvora toga doba. Poseban deo ovog poglavlja čini analiza zatvorskih sistema (čelijskih, progresivih i savremenih). Ova pitanja opšteg penološkog karaktera obogaćena su i analizom zatvora 20. i 21. veka, sa posebnim osvrtom na moderne – tzv. „luksuzne” zatvore sa nizom posebnih ilustracija. Posledenje poglavlje ovog dela aktuelizuje problem privatizacije korektivnih ustanova i usluga kao jedne od mogućih opcija u rešavanju problema izvršenja kazne zatvora. Preko analize osnovnih oblika i modela privatizacije, niza otvorenih pitanja i mogućnosti primene u našem sistemu, autori nastoje da ova pitanja približe našoj naučnoj i stručnoj javnosti.

Treći, najobiniji deo rada posvećen je kazni zatvora i tretmanu osuđenih u Srbiji. Evolucija i normativni uslovi za izvršenje kazne zatvora na našim prostorima predstavljeni su na samom početku ovog dela. Sem toga posebno se analiziraju opšte odlike kriminaliteta, efekti kaznene politike i posebno karakteristika osuđeničke populacije u zavodskim ustanovama u Srbiji. U okviru poglavlja „Tretman osuđenih lica u zatvoru” analiziraju se pitanja njegovih osnovnih pretpostavki, zavodske – zatvorske životne situacije, njenih karakteristika, nepovoljnih – ograničavajućih elemenata – deprivacija, kao i kriminogenih efekata zatvorskog okruženja na tretman osuđenih. Kao posebne celine u ovom delu analizirani su problem nasilja u zatvorima i tretman nasilnika, multirecidivista i tretman osuđenih na dugovremene kazne. U poglavlju „Specifične kategorije osuđenih i zatvor” posebno su analizirana pitanja tretmana osuđenih bolesnih (TBC i HIV), starih, invalidnih Roma. Droga u zatvoru takođe je bila predmet posebnih analiza.

Četvrti deo ovoga rada posvećen je detaljnoj analizi alternativnih oblika i načina reagovanja države – društva na kriminalno ponašanje pojedinaca i grupa. Sagledavajući sve aspekte krize zavodskog – institucionalnog tretmana prestupnika i mogućnosti koje savremena nauka i praksa, po pitanju aterna-

tivnih sankcija i mera pružaju, autori posebnu pažnju posvećuju, kako analizi i usavršavanju u praksi potvrđenih alternativa zatvaranju (uslovna osuda, sudska opomena, novčana kazna, uslovni otpust i sl.), tako i analizi novih – starih alternativnih mera i sankcija (restorativna pravda, rad u javnom interesu, zaštitni, parolni, elektronski nadzor, vikend, poludnevni, kućni zatvor i sl.). Prilikom analize svake od navedenih alternativnih sankcija i mera u radu se posebno ističu prednosti, nedostaci, ali i mogućnosti njihove primene na našim prostorima. S obzirom na obim njihove primene, alternativne sankcije su već duže vreme izgubile svoju alternativnost i postale primarni – preovlađujući oblik društvene kontrole kriminaliteta. U tom kontekstu kazna zatvora bi trebala postati jedna od alternativa postojećim i nekim budućim „alternativnim” sankcijama.

Ako se u predgovoru opravdavaju određeni nedostaci i daju odgovarajuća objašnjenja i opravdanja, autori u tom smislu žele da istaknu da nisu imali ambiciju da ovim tekstom – monografijom obuhvate sva pitanja i probleme vezane za zatvor i druge oblike i forme – alternative društvenog reagovanja na kriminalitet i prestupništvo. Iako se ovde tretiraju mnoga pitanja i problem krivično-pravnog, kriminološkog, penološkog, andragoškog i pedagoškog – specijalno-pedagoškog karaktera, ovo nije ni jedno, ni drugo, ni treće, možda ovo četvrto, ili možda „sve u isti mah i odjednom”!